

Dit artikel is geschreven ter voorbereiding op de lezing van Ds. Kater, die *Deo volente* gehouden zal worden op 28 april 2011. De lezing draagt de titel '...die u rekenschap afeist van de hoop die in u is' en zal gaan over het getuigen van hoop. Getuigen van de hoop die in ons is kan slechts dan, wanneer we overtuigd zijn van het bestaan van God. Het is van alle tijden dat filosofen zich buigen over dit vraagstuk. In dit artikel worden deze redeneringen nader bekeken.

God bestaat niet – onwaarschijnlijk!?

Filosofische Godsbewijzen

Het bestaan van God. Hebt u er nooit aan getwijfeld? Of misschien wel eens heel diep nagedacht over de hoedanigheid van dit bestaan? Het is van alle tijden, dat er nagedacht wordt over Gods bestaan. Vooral wanneer een christen in gesprek gaat met een niet-christen is het van belang met overtuiging te kunnen spreken over dit onderwerp. In dit voorbereidingsartikel zullen met name filosofische theorieën uiteengezet worden om niet meer om het bestaan van God heen te kunnen. Het is aan de lezer om te bepalen welke theorie het best hanteerbaar is. Als aanzet wil ik meegeven: kruip niet in je schulp maar treed naar buiten. Een pasklaar bewijs van Gods bestaan is er niet, daarom is het belangrijk vooral de standpunten van andere theorieën bloot te leggen en onhoudbaar te maken.

Tekst: Hans Bart

Allereerst wil ik kort aangeven hoe het mogelijk is op christelijke wijze te zoeken naar bewijs voor het bestaan van God.

Daarna wil ik de middeleeuwse denker Anselmus van Canterbury aan het woord laten. Tot slot wil ik de huidige manier van denken uiteenzetten op het gebied van godsbewijzen waarbij de wetenschappers Herman Philipse en Gert van den Brink voor het voetlicht gehaald worden.

1. Legitimiteit van het onderzoek

Op wat voor terrein begeven we ons eigenlijk wanneer we op zoek gaan naar God? Moet het bestaan van God niet onomstotelijk vaststaan zonder dat dit bewezen wordt? De intenties van een dergelijk onderzoek bepalen de legitimiteit ervan. Komt de drang naar bewijs voort uit twijfel? Dat betekent ongeloof en is dus af te keuren. Echter, wanneer iemand gedreven wordt om zijn geloof rationeel te onderbouwen zonder in twijfel te vervallen, dan is het 'onderzoek' niet af te keuren. Hiermee is niet gezegd dat een niet rationeel onderbouwd geloof geen waar geloof kan zijn. Het redeneren over abstracte zaken is ontzettend moeilijk en niet voor iedereen weggelegd. De systematisch theoloog J.O. Buswell uit Amerika probeert de beperkingen van een

dergelijk onderzoek formuleren: ‘Geen enkel tot nu toe bekend Godsbewijs leidt als zodanig tot meer dan een hoogst waarschijnlijke conclusie. Bijvoorbeeld: de meesten van ons geloven dat morgenochtend de zon zal opgaan, maar wanneer we alle beschikbare bewijzen daarvoor zouden analyseren om tot een dergelijke conclusie te komen, zouden we ons gedwongen zien te erkennen dat alle argumenten, hoe goed ze ook zijn, gekenmerkt worden door waarschijnlijkheid. De theïstische argumenten zijn geen uitzondering op de regel dat alle inductieve argumenten voor het bestaan van iets in feite waarschijnlijkheidsargumenten zijn. Meer dan dat kan men op grond van de argumenten niet zeggen’ (eo.nl). Deze uitspraak geeft ook de tendens van dit artikel aan, we zijn slechts in staat om te naderen tot de meest waarschijnlijke verklaring van alles om ons heen maar omdat onze ogen verduisterd zijn kunnen wij geen sluitende verklaring vinden voor het bestaan van God.

2. Anselmus van Canterbury

Wat was de drijfveer van klassieke denkers? Voor hen stond buiten discussie dat God bestaat. Anselmus van Canterbury geeft aan dat hij God wil bewijzen ‘vanuit het standpunt van iemand die tracht zijn geest te verheffen tot het aanschouwen van God en die zoekt te begrijpen wat hij gelooft’ (Anselmus 35).

Anselmus probeerde inzicht te krijgen in zijn geloof en schreef zijn bevindingen in zijn *Proslogion*, d.i. aanspraak. Hij bad tot God voor onderrichting van zijn hart om Hem te zoeken en te vinden. Maar waar moet God gezocht worden als Hij overal is? Paulus schreef in zijn eerste brief aan Timotheus dat God ‘alleen onsterfelijkheid heeft en een

ontoegankelijk licht bewoont, Denwelken geen mens gezien heeft nog zien kan’ (1 Tim. 6:16). Anselmus concludeerde dan ook dat hij zelf niet in staat is te zoeken en dat God hem daarin moet bijstaan. ‘Moge ik U zoeken door naar U te verlangen, moge ik naar U verlangen door U te zoeken. Moge ik U vinden door U te beminnen, moge ik U beminnen door U te vinden’ (Anselmus 47).

Het inzicht dat Anselmus uiteindelijk formuleerde wordt het ontologisch godsbewijs genoemd en luidt als volgt: *Et quidem credimus te esse aliquid quo nihil maius cogitari possit*. Een accurate Nederlandse vertaling hiervan is onmogelijk maar de meest zuivere weergave is: Wij geloven dat Gij iets zijt waarboven niets groters gedacht kan worden. Hij bedoelt hiermee niet dat God ‘het hoogste’ is wat de mensen ooit gedacht hebben of wat zij ooit zouden kunnen denken. God is niet ‘het grootst denkbare wezen’ aangezien Hij altijd groter is dan gedacht kan worden. Dit wezen bestaat zo zeker dat men zelfs niet kan denken dat het niet bestaat. Want men kan iets denken waarvan men zich niet kan voorstellen dat het niet bestaat. Dat is groter dan iets waarvan gedacht kan worden dat het niet bestaat. Daarom is ‘datgene waarboven niets groters gedacht kan worden’ het hoogst mogelijke. En dan volgt de omslag in de redenering: *Et hoc es tu, Heere, onze God!* (Anselmus 54).

Hoe kan dan de dwaas in zijn hart zeggen: ‘daar is geen God’ (Psalm 14:1)? Anselmus redeneert dat de dwaas wellicht begrijpt wat hij zegt. En wat hij begrijpt is in zijn verstand, ook al ziet hij niet in dat dit ‘is’. In het verstand zijn betekent niet hetzelfde als het bestaan van iets. Men kan iets bedenken maar daarmee bestaat het bedachte nog niet. Wanneer het bedachte gerealiseerd is kan men daarin ook inzicht verkrijgen. En zo

wordt ook de dwaas ervan overtuigd dat 'iets waarboven niets groters gedacht kan worden' op zijn minst in het verstand is, omdat hij dat, wanneer hij het hoort, begrijpt, en alles wat begrepen wordt in het verstand, de rede, is. Maar de dwaas dooft het licht van de rede waardoor hij in zichzelf het bewijs voor Gods bestaan vormt. De dwaas kan slechts deze redenering handhaven wanneer hij geen betekenis geeft aan het woord 'God'. Anders zou hij moeten definiëren wat hij met 'God' bedoelt waarbij hij net als Anselmus zou moeten concluderen dat Hij datgene is waarboven niets groters gedacht kan worden. En wie inziet dat God op een zodanige wijze bestaat, kan niet denken dat Hij niet bestaat (Anselmus hoofdstuk IV).

Wanneer getwijfeld wordt aan het bestaan van God wordt vaak gevraagd naar de oorzaak van alle leed op aarde. Daarom verklaart Anselmus dat alle wegen van de Heere barmhartigheid en waarheid zijn en hoe Hij toch rechtvaardig is in al Zijn wegen. De barmhartigheid van God is slechts barmhartigheid te noemen vanuit ons standpunt. Want, stelt Anselmus, God is onverstoortbaar. Immers, God kan niet vergaan, evenmin kan Hij liegen of het ware vals maken. Het vermogen hiertoe zou niet getuigen van macht maar van onmacht. In Zichzelf is God niet barmhartig want wij voelen wel het *effect* van Zijn erbarmen terwijl God geen *affect* voelt. (Denk ook aan de onbewogen beweging van Thomas van Aquino).¹

¹ Thomas van Aquino redeneert dat alle bewegingen een oorzaak hebben. Thomas sluit de mogelijkheid van een oneindige serie oorzaken voor een beweging uit. De causaliteitsketen eindigt in de eerste oorzaak. Dit is de onbewogen veroorzaker. Thomas is ervan overtuigd dat deze onbewogen beweging God is. Deze redenering wordt het 'kosmologisch bewijs' genoemd.

3. Philipse en Van den Brink

De moderne denkers, in tegenstelling tot de klassieke denkers, tornen aan de algemene overtuiging van het bestaan van God. Op voorhand trekken zij het bestaan van God in twijfel. Dit uitgangspunt geeft een vrijbrief voor elke vorm van kritiek op de idee van het bestaan van God. Veel atheïsten doen het vraagstuk over het bestaan van God van de hand als een van de makkelijkste religieuze kwesties. Het wordt meestentijds opgevat als een zelfevident vraagstuk. Volgens Herman Philipse kan alleen in God worden geloofd als er *te weinig* nagedacht wordt. Maar misschien is het tegendeel veel waarschijnlijker: als er *veel* nagedacht wordt wordt het steeds onwaarschijnlijker dat God niet bestaat! Dit betoogt Gert van den Brink in zijn boek *Er is geen God en Philipse is zijn profeet – de onredelijkheid van een atheïst*.

3.1 De oorsprong van de moraal

Eerst geeft hij een verdediging tegen de atheïstische kritiek dat het geloof in het bestaan van God niet voldoet aan de voorwaarde van kennis of dat spreken over God betekenisloos is. Vervolgens stelt hij de oorsprong van de moraal aan de orde. Christenen hebben hiervoor een religieuze verklaring. Ze komt van God. Darwin erkende al dat van de verschillen tussen mens en dier de moraal het grootste is. Volgens Philipse moeten morele theorieën niet worden beoordeeld ten opzichte van een onwankelbaar punt maar ten opzichte van elkaar.

3.1.1 De intellectuele en existentiële component

Philipse heeft zich als filosoof tot taak gesteld te komen tot een beredeneerde wereldbeschouwing. In zijn optiek bestaat die uit twee componenten: een intellectueel en existentieel deel. Het eerste duidt de totstandkoming van en de

relatie tot de ons omringende natuur. De tweede component vraagt naar de zingeving van het leven, en welke moraal we moeten aanvaarden. De atheïstische visie is om de intellectuele component vooraf te laten gaan het de existentiële. Dus eerst een antwoord op hoe het menselijk leven is ontstaan en welke plaats de mens inneemt in de fysische en biologische wereld, voordat een antwoord kan worden gegeven op de vragen van de moraal. Hierdoor wordt de praktische rede ingeperkt en worden mogelijke antwoorden op existentiële vragen bij voorbaat uitgesloten. Daarom kan Philipse de conclusie trekken dat God niet bestaat op basis van zijn empiricisme – de filosofische opvatting dat beweringen slechts dan betekenis hebben, wanneer zij door middel van de zintuiglijke waarnemingen op hun waarheid kunnen worden getoetst. De zintuiglijke waarneming ligt immers in de intellectuele en niet in de existentiële component.

3.1.2 Relatie geest en materie

‘Wat is nu de relatie tussen materiële en geestelijke zaken? Wat komt eerst? Wat is de natuur van de werkelijkheid? Is bewustzijn de onherleidbare eigenschap van de werkelijkheid, of is het een onvoorzien en onbedoeld bijproduct van evolutionistische processen?’ (Van den Brink 95) Er zijn maar weinig filosofen in deze wereld die denken dat de geest valt te reduceren tot elektrochemische activiteiten als onverwacht product van zuiver materiële processen. Hierbij komt ook nog eens de moeilijkheid van het begrip van materie kijken. Want is de wereld om ons heen opgebouwd uit quarks, donkere energie of geldt de snaartheorie? Ook voor de fysica is materie nog steeds, en eigenlijk steeds meer, een raadsel.

Het blijkt dus dat het filosofisch gezien moeilijk is het fenomeen van de geest te verklaren vanuit materie. Daarom staat het vrij om de orde van beide componenten om te keren. Dan komt dus eerst een vrij, moreel, verantwoordelijk mens met verstand en bewustzijn, het existentiële. Daarna vraagt de mens zich af hoe hij in de wereld gekomen is, het intellectuele aspect. Maar wanneer hiervoor gekozen wordt moet ook een verklaring worden gegeven voor de uniciteit van de mens als moreel verantwoordelijk en vrij wezen. De religieuze verklaring is dat deze mens door een almachtig God geschapen is. Dit betekent een probleem voor de atheïst die een religieuze verklaring per definitie niet aanvaardt. Dan moet dus een andere verklaring voor de morele vrijheid van de mens gezocht worden. Daarom bestrijdt de atheïst meestal de uniciteit van de mens. Hij zoekt naar de relatie van moraal en evolutie. Het is in deze discussie overigens niet zozeer van belang de evolutietheorie te bekritisieren maar het gaat hier om de vraag of deze een verklaring van de moraal kan geven. (Van den Brink 99)

Om het ontstaan van de moraal als een evolutionistisch proces te willen zien moet aanvaard worden dat de moraal willekeurig is. Dit onderschrijft Philipse waardoor hij mens en dier op gelijk niveau plaatst. Dat plaatst hem echter voor het probleem dat er vooruitgang moet zijn. Deze moeilijkheid geeft hij zelf toe door te stellen dat aanpassing als evolutionistisch concept een *feitelijk* begrip is, en geen normatief begrip (Van den Brink 108). Hier bevindt zich dus een zwakke plek in Philipses redenering waar hij de evolutietheorie niet kan gebruiken om te verklaren dat de moraal willekeurig is. Dat de evolutionistische verklaring voor het ontstaan van de moraal nog niet is verworpen door

atheïsten komt omdat er nauwelijks alternatieven zijn. Daarom wordt nog steeds op allerlei manieren geprobeerd de relatie tussen moraal en evolutie te leggen. Om deze reden gaat Van den Brink nog verder in op de herkomst van de menselijke morele vermogens en de inhoud van de moraal. Het is echter niet mijn bedoeling om hier een weergave te geven van de gehele discussie. Met het voorgaande heb ik getracht duidelijk te maken dat het niet per definitie noodzakelijk is om een creatie-evolutie debat aan te gaan omdat het genoeg is om de standpunten van evolutionisten en atheïsten onder kritiek te stellen.

Veel meer is er nog te zeggen over de oorsprong van de moraal. Dat het probleem van de oorsprong van de moraal niet nieuw is bewijst bijvoorbeeld een citaat van C.S. Lewis uit *Omversneden Christendom*: ‘En de zedenwet is niet gewoon een omschrijving van het gedrag dat we met het oog op eigen voordeel graag bij anderen zouden zien, *zoals evolutie voorstaat* (cursivering HB); want het gedrag dat we slecht of oneerlijk noemen is niet precies hetzelfde als het gedrag dat voor ons nadelig is, en het kan zelfs het tegenovergestelde zijn. Daarom moet deze Regel van Goed en Kwaad op een of andere manier echt bestaan. (...) een echte wet, die niemand heeft gemaakt, maar die ons onder druk blijkt te zetten’ (Lewis 33).

3.2 Het probleem van het lijden

Ook Philipse kaart het probleem van leed in de wereld aan. Hij doet dit echter niet om het bestaan van God uit te sluiten maar om een kritische kanttekening bij de moraal van christenen te plaatsen. Philipse: we hoeven slechts ‘de eindeloze reeks wandaden die in naam van een geloof werden begaan’ te overzien om er sceptisch over te zijn of ‘gelovigen in het algemeen moreel hoogstaander mensen

zijn dan ongelovigen. (Van den Brink, 191) Hier heeft Van den Brink echter een adequaat antwoord op: neem de drie grootste dictators van de twintigste eeuw: Stalin, Mao en Hitler. Samen worden ze verantwoordelijk geacht voor de dood van 70 miljoen mensen. Hierbij vallen de gevolgen van wandaden, veroorzaakt door religie, bij in het niet.

4. Uitleiding

Ik wil nog even teruggaan naar Anselmus. Wat schrijft hij op het einde van zijn *Proslogion*? Het is een dankwoord aan God, ook wel een ‘hymne aan de vreugde’ genoemd. Anselmus zocht naar een rationeel antwoord op zijn geloof en heeft dat gevonden. Heeft hij dan nu doorgrond wie God is? Ja, hij heeft Gods aanwezigheid ervaren, Zijn gelaat aanschouwd; nog wel niet in werkelijkheid, maar dan toch *werkelijk in hoop*. De gelukzaligen zullen zich even sterk verheugen als zij zullen beminnen; en zij zullen in even sterke mate beminnen als zij zullen kennen. Zeker is dat dit *kennen* ‘door geen oog gezien, door geen oor gehoord is, en het is in geen mensenhart opgekomen. (Anselmus hoofdstuk XXVI)

Als dat ons perspectief is kunnen we met overtuiging redeneren dat God bestaat. Dat het goed is om een christen te zijn toonde Gert van den Brink reeds aan. Hij deed dat vanuit de overtuiging dat het christelijk realisme – dat de mens zelf het morele kwaad in zijn bestaan heeft toegelaten – de bron van het kwaad niet zoekt in de samenleving maar in de mensen zelf, niet alleen in woorden en daden maar ook in het hart.

5. Tot slot

Om het overzicht te bewaren geef ik hier een korte samenvatting van de verschillende logische redenen die aanleiding geven tot geloof in God.

Allereerst zagen we het grootste waarboven niets groters gedacht kan worden door Anselmus. Het probleem van het lijden verklaarde Anselmus uit de onbewogenheid van God waardoor al wat gebeurt als rechtvaardig aan te merken is.

Philipse wil alleen betekenis toekennen aan beweringen wanneer ze op zintuiglijke manier op waarheid kunnen worden getoetst. Daarom slaagt hij erin Gods bestaan te ontkrachten. Echter, zijn definitie van zintuiglijke waarneming is te betwisten Van den Brink toont aan dat de existentiële component vooraf moet gaan aan de intellectuele component. Hierdoor wankelt de gehele redentatie van Philipse. De redentatie dat moraal uit religie veel ellende veroorzaakt en veel doden geëist heeft in de geschiedenis wordt door Van den Brink weerlegd door slechts drie personen te noemen uit de twintigste eeuw. Voor nadere studie op het gebied van moraal wil ik Lewis' *Omversneden Christendom* aanbevelen.

Doel van dit schrijven was om aan te tonen dat bij een rationeel gesprek niet de christen het onderspit hoeft te delven, en niet eens zozeer door Gods bestaan aan te tonen. Door Philipse's atheïstische argumentatie en de onvolkomenheden ervan te belichten wordt aangetoond dat het exclusieve atheïsme slechts kan bestaan bij de gratie van onjuist, onvolkomen en onzorgvuldig redeneren. Toch wil ik benadrukken dat men weliswaar in staat kan zijn Gods bestaan rationeel te onderbouwen maar dat Hij daaruit niet gekend wordt! Daarom wil ik nu, aan het eind van dit artikel, een kanttekening plaatsen bij het bewijzen van Gods bestaan en nogmaals wijzen op het in het begin aangehaalde citaat van J.O. Buswell. Godsbewijzen zijn geen vervanging van de schriftuurlijke openbaring van God en kunnen ook niet leiden tot verlossend geloof. Zij zijn een troost voor de gelovige, maar alleen de Heilige Geest geeft het ware geloof in God.

Literatuur

Brink, Gert van den, *Er is geen God en Philipse is zijn profeet – De onredelijkheid van een atheïst*, Kampen 2010.

Canterbury, Anselmus van, *Proslogion gevolgd door de discussie met Gaunilo*, ingeleid, vertaald en geannoteerd door Carlo Steel, Bussum 1981.

Lewis, C.S., *Omversneden christendom*, vertaald door Arend Smilde, Kampen 2009.

Internet

Buswell, J.O. EO, *Kun je het bestaan van God bewijzen?*, Auteur onbekend, 2004.

Aan de *lector* zijn de volgende vragen gesteld:

1. Wat zegt de Bijbel over het getuigen van hoop, en wat kunnen we leren van de klassieke en moderne apologeten?
2. In hoeverre hebben aanknopingspunten met de postmoderne denkwereld een plaats in het gesprek?
3. Hoe kunnen we in een gesprek de claim van het christelijk geloof uitdragen?